

Szoba, aminek nincs fala

BALASSA PÉTER

Pilinszky János naplójáról és szószedet

Született 1947-ben Budapesten. Egyetemi tanulmányait a JATE magyar–történelem szakán végezte 1966-71 között. Az ELTE esztétika tanszékének docense. Legutolsó írását 1996. 8. számunkban közzöltük.

¹A csend poétikája
Pilinszky János
költészetében,
Jelenkor, 1996.
ápr. 356-367.

Úgy képzelem, hogy Pilinszky végig, egyfolytában a szobában ülve írta ezeket a naplóját és töredékeket. Aminek nincs fala, ahogy egy helyen írja is. Nyitott szoba ez, de intenzíven — szoba, hely, tér. Mindig ugyanaz, ugyanott. Fények, árnyékok, tárgyak, idő és bútorok változatlanok.

Alább szószedet következik. Mondat- és bekezdésminták egymásutánja. Pilinszky *Naplói* olyan fokon valószínűleg meg újra s egészen elhatározottság nélkül az Evangélium radikalitását és realitását, ami — negatív ellenpólusához — Nietzsche nihilizmusához és a vele (ellentétes) párbant álló Dosztojevszkij realizmusához, vagy Eckhart mester nihilumban megtapasztalt Istenéhez hasonlítható, s akiknek egyfajta újraolvasása ez a szöveggyűjtemény, önkéntelenül is. A *Naplók* „poétikájáról” és helyzetéről ugyanaz mondható el, amiről Schein Gábor beszél:¹ „Az Új Emberben megjelenő írások... egy jól körülhatárolható olvasóközönségnek címezve szólnak meg, és így némiképp szükségszerűen alkalmi jellegűek, a versek keletkezésének soha nincs közvetlen címzettje”. A *Naplókra* ez fokozottan áll: alkalmi itt azt jelentik, hogy teljes esetlegesség az „alkalma”, címzettje pedig az örök távollévő, valahol önmaga és a meghalt, hallgató Jézus közötti végtelen térség. Mindenesetre nem önmagának, nem önmaga igazolásának vagy maga mentségének szól; címzettje pedig egy olyan végtelen Másik, aki nem jelölhető meg minden további nehézség nélkül, nem ez és nem az; a *Naplók* címzett nélküli küldemények, cél nélkül, a megigazulás hiú árnyékának rezdülése nélkül. Az ő szavával: egy agonizáló kisgyerek kezevonása.

Olvasásához persze valamennyire szükséges ismerni az oeuvre-t, valamennyire beavatottnak kell lenni. Ahogyan Schein írja: „a modern költészetnek éppen azoknál a műveinél, ahol a csend poétikája különlegesen nagy hangsúlyt kap, a helyes értelemalkotásnak előzetes feltétele egyfajta beavatottság; ...a csönd értelemalkotásának nemcsak feltételeit, hanem tartalmát is alapvetően meghatározza, hogy radikálisan kontemplatív kapcsolatot jelöl a világgal, és e kapcsolatban valami olyasminek az epifenoméneje, ami megvonja magát a nyelv érzékelhető beszédétől... Tehát a kimondhatatlan nem valami egészen más, mint a nyelv, sőt nagyon is nyelvi természetű, mert azt a helyet jelöli ki, ahol a beszéd születik”.² Ez a hely, ahol a végtelenül Másik a távollétben is jelen van, a beszéd határán imbolygó szoba, aminek nincs fala, s ahol Pilinszky naplói — történnek.

²Uo.: 362.

Azért választottam az alább kirajzolandó formát, mert kétséges számomra, hogy lehet-e elemzést írni ezekről a szövegekről, s nem helyesebb-e, ha *jelen* írást sem írjuk meg, hanem egyszerűen hallgatunk felettük, bennük, körülöttük. Ahogyan a *Szabad ötletek...-ről*, Babits *Beszélgetőfizeteiről* vagy Csáth Géza *Naplójáról* se lehet igazán valami *hozzátevő* újat mondani, úgymond: értelmezni. Nem az intimitás foka miatt, hanem az „eláll a szavunk” hatása miatt. Mindenesetre álljon itt egy hézagos téma- és problémaregiszter, amelynek megfelelően válogattam a *Naplók* szövegeiből:

Az egóval szemben fokozódó radikalitás, lemondás és önellfogadás.

A bűn dinamikája, közeli helye a szentséghez; a jó és öröm. A gyökértelen rossz túlhatalma.

A *valóság* szó viszontagságai. Irodalom, alkotás mint lemondás. Elválás a mimetikus poétikától: a mű „csak” mű, s mint ilyen: reális. Engedelmesség az alkotásban.

Isten nincs sehol. A semmi. A fiúisten. Nietzsche- és Eckhart- emlékek.

A szegények, a fájdalom, a testi szenvedés. A hitetlen. A (halál széléről) visszajöttek ölelkezése. Újra találkozás.

Jézus és az abszurd. „Végre beszél. Hogy ki, nehéz lenne megmondanom.”

* * *

Ismerjük a halál széléről visszajöttek ölelkezését. Ez a legmagasabb valóság, amit még ismerünk. De milyen lesz a halálból érkezőké? A „végítélet” szabadulása? Az atyai ház? — Az igaz nem jutalmat vár itt, hanem szabadulást innen. (84.)

A semmi ellenpólusa...nem is annyira a van. A szeretet a van lényege. (...) A szabadsághoz, nem az elképzelhető, hanem a valódi, természetfeletti szabadsághoz — szabaduláshoz — egyedül a nehézségek, az értelem-szenvedés-agónia hármasan át juthatunk el. Ez „esztétikai” törvény is. (85.)

A valóban létező elemezhetetlen. Ha valamit elemezhetek: az nincs is. Épp ezért analizálható.

Mitől szörny egy szörnyeteg? Szép és rút?

(A legmélyebb a konzervatívok veszélye. Ők egy transzcendens világ kiüresedett romjait lakják, élnek hazudva egy múzeum hideg oltárát. Sokszor úgy tűnik, hogy az ő szívüket már csak egy súlyos bűn mozdithatja meg, mivel az éj elől oltárokkal bástyázták el magukat. (91.)

A remekműnek... „közönségesnek” kell lennie, egyszerűnek, foghatónak és szegényesnek — ahogy Istennek is szegénynek kellett lennie, amikor megtestesült... Az ihlet első lépése a megtestesülés — a fogantatás, a „leszegényedés” pillanata. (95.)

Isten az egyedüli realitás... Bűnünk: a legnagyobb veszélyünk és legnagyobb lehetőségünk. (...) Bárkinek írunk: hiedelem. Egyedül Istennek írunk. Ezt a felebaráti szeretet elragadtatásában is tudnunk kell. De ne érezzük ezt Isten hatalmi önzésének. Istent azért kell itt mindenké-

lött szeretnünk, mert ő az egyetlen, aki a semmibe öltözve van jelen. Isten itt nem az, akinek semmije sincs, hanem az, aki nincs. (...) S mégis: ő az egyetlen realitás. Hatalom és realitás egymást kizáró fogalmak? Jöj-jön el a Te Országod. A bűn, amikor a semmit szomjazza... Isten kíván lenni. Csakhogy: egy földi realitás megvalósításával kívánja érvényesíteni a transzcendens semmit. (...) az imádság ellenkezőleg: a földi valóság kiürítésével kívánja földélni, lehetővé tenni Isten transzcendens valóságának átragyogtatását. Szövevényesnek tűnő földadat. Mégis sokan gyakorolják. Tömegesen a gyerekek és a nehéz testi munkások, kiket pozicionális vagy szituációs szenteknek nevezhetnénk. (71.)

Itt van a testi fájdalom. A kín számára a megsemmisülés és a szeretet is ismeretlen. A szenvedés volna a senkiföldje a szeretet és a semmi közt? ... Fájdalmunkon túllátni? De nem éppen az a fájdalom, hogy nem tudunk átlátni, túllátni rajta? (72.)

A szenvedés nélküli koncentrációs táborok fölállítása: ez a bűn országalapító gondja. A fájdalom ezért isteni. Isten végső fegyvere a koncentrációs táborok vonzásával szemben, a tudatos semmi vonzásával szemben? (...) a földi pokol: a kápók luxusvilága. (73.)

A szeretet itéletéről lényegében nem tudhatjuk, mit jelent. (...) Halálunkkal nem az illúziók, hanem a valóság felé gravitálunk. (74.) A halál pokolra szállás. ... Szeretlek: a semmi mélyén, ott, ahol — Isten halott. Ezt a pontot hódította vissza a Bárány...

Nem az a baj, hogy nem élünk örökké, hanem hogy nem érdemes, sőt: irtóztató lenne örökké élnünk. Azt, ami életünkéből ismerős, az ismeretlenség övezi. Ha ez az ismeretlen ismerőssé válna, elviselhetetlen lenne életünk ismert része is. (74.)

Az ártatlanul szenvedő gyerekek jelképei Istennek. Könnyük az isteni fájdalomra átváltozott pokol. A pokol: Isten szenvedése. Többet nagyon kétes volna sejteni róla. Még csak annyit, hogy az önállósított szabadságot valószínűleg kivétel nélkül gyilkos akarát.

A hitetlen minden szenvedést Isten botrányának tart — egyedül Jézusét nem... Jézus szenvedése fölláztatja, érzéketlenné teszi. Ez bizonyítja, hogy minden szenvedés közül Jézusé volt a legmélyebb és legártatlanabb. Egy gyereket sose bosszant Jézus szenvedéstörténete. A hitetlenek e bosszankodásában a farizeushívők is ludasok. A hívők bűne... Jézus intése... (75.)

A pusztá intellektus egyedül a személytelen determinizmus megpillantásáig jut el, a személyre szóló kényszerítés fölismerése egyre távolodik tőle.

Ha van fejlődés az emberiség számára (azt hiszem, van), az az agónia (az agonisztikus pont), a halál napja előre-terjeszkedése, kilépése, kiterjedése az életben, egészen a bölcsőig. A delelő agóniáig, megváltó kríziséig. (76.)

(Bach) az ihletről semmit sem tételez fel; minden betűje az engedelmesség csodája. Mégse automatizmus, mert épp nem ösztöneire fülel. Ösztönei zaján keresztül, ösztönei mögé fülel. Az automatizmus épp a formátlan, határtalan engedetlenség volna. (...) A képzelgés, ami lemondásból születik, igaz. (77.)

Az egyetlen cenzorunk ma a szeretet lehet. Cenzor: és nem érzelem. (78.)

Ha én nem veszttem el, senki se veszett el. Ha én nem vagyok szörny, senki se az. (79.)

Jézushoz viszonyítva az anarchisták is akadémikusok. Létünk abszurditásában ő nem kereste az öngyilkosság kiegyenlítését, hanem felülmúlta magát az abszurdumot. (93.)

A kereszténység igazságának... végképp nem az idő a tere, hanem a cselekedet. Ilyen értelemben bátran nevezhetjük antiintellektuálisnak. (...) Kereszténynek lenni annyi, mint gyökértelessé válni... Eldobni minden biztosítékot és ellensúlyt. A koncentrációs táborokból szabadultak első ölelése: ez a mennyország. (Bach)

Aki azonban mindenéről lemondva direkte Isten felé fordul, annak számára a világ is színültig teljes. Innét a szegények ellenállhatatlan történelmi ereje. (64.)

A keresztény művésznek... célja egyedül Istene és műve lehet — se valása, se kora: nem elég. A valláson itt az egyház társadalmi „céljait” értem.

A valóság a legkegyetlenebb képzeletnél is keményebb. És ez jól van így. Ilyennek kell lennie a valódi küszöbnek... A legtisztább szent is még mindenestül a szárazföldön áll. Az elhagyatott számára a világ a teremtés formájában van jelen. A gazdag számára mechanizmusában. Az elhagyatott a világban megsejtheti a teremtést. A dolgok megnyílnak. Allampolgárból teremtménnyé válik, teremtményből fiúvá. (65.)

Szenvedő az, aki a földön valódivá válik. Egyedül innét az örültek szenvedése és nagysága. Más megbékélni és más kiegyezni a valósággal. Más elfogadni és más idomulni hozzá. (66.)

A köveknél a jóság annyival több, amennyivel reálisabb. A semmivel csak Isten hiányát jelöljük, s ezért épp annyira fölfoghatatlan számunkra, mint magának Istennek a léte. (67.)

Az intellektus „erkölcsi botránkozásai” csak látszólagosak. Pl. Camus megbotránkozik az „idegen” kivégzésén, de Jézusén nem: Jézust utoljára Van Gogh és Dosztojevszkij értette. (...) Az idioták, rabszolgák, gyerekek csak a részleteket nem értik a világból: az egész sugárzó egyértelműséggel birtokuk. (69.)

A világ fiai: bámulatosan ismerik a részletek mechanizmusát — ők mindig az egészet feszegetik. A nagy művészet, Isten fiainak művészete, a szegények művészete, mindig a részletek drámája marad. A szegények művészete: nincsenek végső kérdései. A részletek kötik le figyelmét. Konkrét. Ábrázoló. Újra szegények, s újra gyermekek. Mindig a tiszta leírásnál marad. Érzelmét is mindig konkrét képekben fejezi ki, s nem érzelmekben. Figyelme nem hullámszik, nem „hierarchikus figyelme”. Apokalipszis. Egy koncentrációs tábor figyelme. (69.)

A van kívül áll a filozófia határán. A gondolat idehatolva megsemmisül, s a semmit (saját semmiségét) tapasztalhatja csak.

A szenvedésről semmit se tudunk; megtanuljuk és ellefejtjük. (70.)

Aki nem hisz, az egyszer se merészelt kétségbeesni. (60.)

(És így tovább...)